

VAN OUDE EN NIEUWE AFHANKELIJKHEID: POLITIEK EN MEDIA TIJDENS EN NA DE ONTZUILING

Bart Jan Spruyt

Regimes

De Nederlandse samenleving is altijd een sterk gedecentraliseerde geweest. Terwijl elders in Europa vorsten naar absolute macht en een sterke centralisatie van het gezag streefden –een streven dat zijn theoretische rechtvaardiging vindt in een boek als *Leviathan* van Thomas Hobbes– leidde de Nederlandse Opstand tot een republiek waarin het gezag vooral lokaal was georganiseerd. De provinciale Staten hadden hun afgevaardigden in de Haagse Staten-Generaal, maar hun vertegenwoordigers konden niets doen dan met expliciete toestemming van hun afvaardigers.

Ook het godsdienstige leven was niet sterk centraal geordend. De Hervormde Kerk was de publieke kerk, maar een nationale synode heeft alleen in 1618-1619 plaats gehad. Deze kerk is er bovendien nooit in geslaagd een eenduidig regime af te dwingen. In de praktijk bestond er een ruime mate van godsdienstvrijheid, niet alleen voor de Rooms-Katholieke Kerk maar ook voor kleinere dissente groepen.

In de negentiende eeuw maakt deze constellatie plaats voor het streven naar natievorming. Nederland wordt een koninkrijk. De liberalen –de dominante politieke stroming– smeden een Grondwet (1848), die zij in organieke wetgeving willen uitwerken. De politieke macht is gecentraliseerd in Den Haag en vanuit het Binnenhof doet een politieke elite haar best de Nederlandse samenleving vanuit één concept te ordenen. Het kerkelijk leven wordt onderworpen aan een ministerie voor de Eredienst. Het verzet tegen dit alles van de kant van conservatieven en antirevolutionairen was aanvankelijk zwak.

Dat verandert wanneer confessionele politici zich sterker gaan organiseren, waarbij de ARP van Abraham Kuyper een voortrekkersrol vervulde. Volgens Kuyper –die daarin was voorgegaan door Groen van Prinsterer– legden de liberalen een regime aan de samenleving op dat

Leidschrift, jaargang 17, nummer 2, september 2002

wezensvreemd was aan de aard van die samenleving. Nederland –zo redeneerden Kuyper en de zijnen– was vanouds een christelijke natie, waarbinnen de calvinisten een vooraanstaande rol hadden gespeeld (en wensten te blijven spelen). Nederland was vooral diverser dan de liberalen voor waar wilden hebben. En daarom moest de overheid bij haar ordening van de samenleving niet één bepaalde levensbeschouwing (lees: de liberale) als een deken over Nederland uitspreiden, maar een beleid voeren waarin zij voor elke levensbeschouwing de ruimte schiep waarbinnen deze stromingen elk voor zich tot ontplooiing konden komen.

Dit politieke programma kreeg onder het kabinet van de liberaal Cort van der Linden zijn beslag met de pacificatie van 1917, toen het algemeen mannenkiesrecht werd ingevoerd in ruil voor de gelijkstelling van het bijzonder (christelijk) onderwijs aan het openbare onderwijs. Dit regime heeft vanaf circa 1900 tot in de jaren zestig van de vorige eeuw standgehouden. De politieke cultuur was een verzuilde. Socialisten, rooms-katholieken en gereformeerden hadden hun eigen politieke partij en andere stichtingen, verenigingen en organisaties. Vanuit gemeenschappelijk belangen werkten de verschillende zuilen nauw met elkaar samen. Zelfs de Tweede Wereldoorlog heeft daaraan geen einde gemaakt. De in 1939 gevormde regeringscombinatie, waarvan socialisten en katholieken de kern vormden, werd in 1946 als rooms-rode coalitie hervat en in het belang van de Nederlandse wederopbouw tot 1958 voortgezet.

Inmiddels is de verzuilde samenleving niet meer. Door tal van oorzaken is dit regime vrij plotseling geïmplodeerd, waarbij de interne vermolming niet de minst belangrijke was. Dat betekent echter niet dat dit regime plaats heeft gemaakt voor een helder en herkenbaar nieuw regime. In zijn overzicht van de moderne Nederlandse geschiedenis stelt de Groningse historicus E. H. Kossmann vast dat de veranderingen in de jaren zestig en zeventig zich als definitief hebben bewezen. De fundamentele transformatie van zedelijke, maatschappelijke, geestelijke en intellectuele beginselen is doorgegaan. Grondige herzieningen van de zedelijke en economische orde –huwelijksrecht, euthanasie, prostitutie, liberalisering van de markt– zijn zonder veel slag of stoot aanvaard. De vanzelfsprekendheden die vroeger heersten, hebben weinig feitelijke weerstand geboden en hebben nauwelijks nog veerkracht. (Zou Kossmann,

die deze observatie in de zomer van 2001 aan het papier toevertrouwde, dit zo ook hebben geschreven wanneer hij kennis had gehad van de uitslag van de kamerverkiezingen van mei 2002, die als een ‘conservatieve revolutie’ is getypeerd?)¹ De samenleving is ontburgerlijkt. Maar wat is ervoor in de plaats gekomen? Dat weten wij niet. ‘Wij leven niet meer in een burgerlijke maatschappij maar zien nog in het geheel niet scherp wat daarvoor in de plaats is gekomen dat de stabiliteit van de gemeenschap tot nu toe heeft weten te bewaren.’²

We hebben in Nederland enige tijd gedacht dat de verzuilde samenleving plaats zou maken voor de multiculturele. Maar dat staat nog maar te bezien, vooral sinds 11 september 2001.

De verzuilde samenleving was pluriform, maar die heterogeniteit was niet onbelijnd: zij werd bij elkaar gehouden door een gedeeld fundament van een gemeenschappelijk verleden, een gemeenschappelijke taal, en een gezamenlijke overtuiging over staatsrechtelijke waarden en normen. Multiculturalisme is een vorm van postmodernisme. Postmodernisme is het ongeloof in de idealen en zekerheden van de moderniteit, zoals die vanaf de Verlichting in Europa dominant zijn geweest. Daarvoor in de plaats kwam het geloof dat alle opvattingen niet meer dan standpunten zijn, subjectieve stellingnames bepaald door plaats en tijd. Alles is dus relatief en waarheid een misverstand, een gevaarlijk misverstand zelfs. Culturele verschillen zijn dus ook van relatieve aard. Geen enkele cultuur kan zichzelf verhevener achten dan (alle) andere, en al helemaal niet haar waarden en normen aan anderen opleggen. Wanneer vertegenwoordigers van andere culturen zich in Nederland vestigen –en daar is de afgelopen decennia in Nederland sprake van geweest– dan kan de Nederlandse samenleving van hen wel verwachten dat zij zich in zekere zin aanpassen, maar niet dat zij hun identiteit opgeven.

Deze overtuiging heeft lange tijd het Nederlandse migratie- en integratiebeleid bepaald. Intellectuelen als VVD-politicus Frits Bolkestein en

¹ Eric Vrijnsen, ‘Conservatieve revolutie’, *Elsevier* 58-24 (15 juni 2002) 12-18.

² E. H. Kossmann, *De Lage Landen, 1780-1980: Twee eeuwen Nederland en België*, 2 delen (zesde druk; Amsterdam 2001-2002), deel I, 9-10. Voor de politieke discussie over de ordening van de samenleving in het algemeen, zie ook Piet de Rooy, *Republiek van rivaliteiten: Nederland sinds 1813* (Amsterdam 2002).

essayist Paul Scheffer (PvdA) stelden deze ideologie fundamenteel ter discussie. Maar het verzet ertegen werd pas echt gehoord nadat de bewoners van de volkswijken een stem kregen in de politicus Pim Fortuyn.

Postmodernisme en multiculturalisme zijn een ijdel gedachtenspinsel gebleken, het speeltje van verveelde intellectuelen. Sinds 11 september weet iedereen weer –ook zij die zich tot dan niet bewust waren dat zij nog ergens in geloofden– dat er onopgeefbare waarden en normen zijn waarnaar iedereen zich heeft te schikken, of die waarden en normen nu in strijd zijn met zijn identiteit of niet. De westerling blijkt gehecht aan democratie en de beginselen van de rechtsstaat, en begrijpt sinds ‘nine-eleven’ dat een godsdientig-politieke levensbeschouwing die zich daar tegen verzet, geen welwillendheid maar bestrijding verdient.

Betekent dit dat Nederland daarmee definitief afscheid neemt van het pluralisme van de vorige eeuw en de samenleving wil gaan ordenen volgens de homogeniteit van scherp belijnde liberale beginselen? De dreiging van extremisme kan immers tot de overtuiging leiden dat bepaalde verschillen niet langer getolereerd kunnen worden en dat, bijvoorbeeld, de vorming van een islamitische zuil moet worden voorkomen. De samenleving van tal van minderheden leek onder paars (1994-2002) veranderd door de dominantie van een meerderheidscultuur, door de Amerikaanse historicus James Kennedy getypeerd als ‘liberaal, seculier, blank’. ‘De heersende cultuur kan nu meer en meer haar waarden opleggen aan de rest van de samenleving en bepalen wat tolerantie inhoudt, niet moslims of bevindelijke gereformeerden’, schreef Kennedy in 2001, toen er voor paars nog geen vuiltje aan de lucht was.³ Nu heeft zich een omwenteling voltrokken en als die revolutie inderdaad een ‘conservatieve’ is, dan zou dat betekenen dat een dominantie van liberale, blanke en seculiere heren weer plaats maakt voor de heterogeniteit van een belijnde pluriformiteit.⁴ Na de regimes van de Republiek, de liberale negentiende eeuw en de verzuilde twintigste eeuw staan we aan de vooravond van een

³ James Kennedy, ‘Oude en nieuwe vormen van tolerantie in Nederland en Amerika: Tolerantie als ideologie maakt verdraagzaamheid kwetsbaar’, in Marcel ten Hooen, ed., *De lege tolerantie: Over vrijheid en vrijblijvendheid in Nederland* (Amsterdam 2001) 244-255, aldaar 253.

⁴ Zie Jan Peter Balkenende, *Anders en beter. Pleidooi voor een andere aanpak in de politiek vanuit een christen-democratische visie op samenleving, overheid en politiek* (Soesterberg 2002) met name 51-62.

nieuw regime. Maar we verkeren in onzekerheid over de vraag hoe dat regime er precies uit zal zien.

Regime en medium

Dit alles is van groot belang voor een discussie over de rol van de media in de Nederlandse samenleving. De media functioneren immers binnen het kader dat het heersende regime uitzet. Zij kunnen zich conformeren en de uitgangspunten van de dominante meerderheid delen om vandaaruit de macht kritisch maar loyaal te volgen. Daar zijn media over het algemeen toe geneigd, zoals nog zal blijken. Ze kunnen zich ook verzetten en een oppositionele houding aannemen. Of ze kunnen het niet meer weten. Dat lijkt momenteel het geval.

Maar welke houding de media ook aannemen, het belang van hun rol is moeilijk te overschatten. Zij volgen de politieke gebeurtenissen in Den Haag (en dat ‘volgen’ is een eenvoudige term voor een complexe bezigheid) en het beeld dat zij geven van de ontwikkelingen aan het Binnenhof is zo goed als bepalend voor het beeld dat de burgers van de politiek hebben. Niet veel Nederlanders volgen de politiek immers vanuit eigen waarneming. Zij lezen kranten, luisteren naar de radio, kijken naar de televisie. Voor hun informatie zijn zij in sterke mate afhankelijk van de nieuwsvoorziening door de media. Het is de vraag of de media zich altijd van het belang van hun rol bewust zijn. Juist omdat zij zo belangrijk zijn, zou een hoge moraal hun werk moeten inspireren. Zij zouden zich moeten realiseren dat zij als opinievormers cultuurdragende instituties zijn. Democratie vraagt immers om adequaat geïnformeerde burgers, die – dankzij de media – inhoudelijk goed op de hoogte zijn van de onderwerpen die er in de politiek toe doen en op grond daarvan hun keuzes kunnen bepalen. Zij zouden van meer zaken kennis moeten dragen dan over de kookkunst van Melkert of de behaardheid van het lichaam van Pim Fortuyn.

Maar die maatschappelijke taak van de media staat sterk onder druk van de toenemende commercialisering. Het aantal media is sterk gestegen, en daarmee ook de onderlinge concurrentie. Momenteel volgen ruim 300

journalisten de verrichtingen van de Haagse politici: dat is dus meer dan twee journalisten op één kamerlid. In de strijd om de lezer, de luisteraar en de kijker hebben die media natuurlijk de neiging zich te richten op de onderwerpen waarvan zij weten of vermoeden dat zij daarmee bij de gemiddelde Nederlander zullen ‘scoren’: op de keuken van Melkert dus en het scheergerei van Fortuyn. Of zij stellen zich volledig in op het ‘maken’ van nieuws, om daarmee hun onmisbaarheid aan te tonen. De dociele vragen aan de excellenties van de verzuilde samenleving hebben na de ontzuiling plaats gemaakt voor strikvragen, in de hoop dat een gezagsdrager zich versprekt. Die verspreking leg je vervolgens aan andere politici voor. Die doen dan natuurlijk boos en de volgende dag is er van een heuse crisis sprake. Zo schep je een relletje en word je door de concurrent geciteerd.

Kranten en omroepen zijn opgekomen binnen de verzuilde samenleving en weerspiegelden de identiteit van de eigen zuil. De Volkskrant was vanouds een rooms dagblad. De politiek leider van de KVP, Romme, schreef tevens de hoofdredactionele commentaren. Trouw was de krant van de confessionelen. ARP-voorman Bruins Slot had een stevige vinger in de pap van het redactionele beleid. Toen de identiteit van Trouw verwaterde, kwamen er ‘ter rechterzijde’ kleinere confessionele kranten: het Reformatorisch Dagblad (RD) en het Nederlands Dagblad (ND). Het is natuurlijk geen toeval dat het RD begin jaren zeventig is opgericht. Orthodoxe katholieken moeten zich –nadat de Volkskrant haar katholieke identiteit van zich had afgeschud– tevreden stellen met een weekblad, het Katholiek Nieuwsblad (KN). RD, ND en KN zijn de laatste verzuilde kranten. Zij fungeren nog altijd als de spreekbuis van een bepaalde bevolkingsgroep. In de raden van bestuur van RD en ND zitten politici van SGP en ChristenUnie. CDA’ers maken deel uit van een vergelijkbaar orgaan bij Trouw, maar hun invloed daar schijnt minder sterk te zijn dan zij zelf zouden willen.

Voor de andere media zijn de verhoudingen zoals die binnen de kleinere, identiteitsgebonden kranten van kracht zijn, volstrekt achterhaald, zo niet achterlijk. Zij hebben het bevoogdende juk van de gezagsdragers binnen de zuil allang verworpen en beschouwen hun onafhankelijkheid als een belangrijke verworvenheid. Dat zijn natuurlijk lange processen geweest.

Het kan zijn dat een krant van kleur verschiet als gevolg van de ontwikkelingen in de zuil, het kan ook zijn dat een krant in die identiteitsverandering een voortrekkersrol vervult. De uniëring van RPF en GPV tot ChristenUnie zou zonder de ondersteuning van het ND niet gelukt zijn. En die ondersteuning zou er niet geweest zijn wanneer de leiding van het ND niet het idee had gehad dat zich binnen de achterban veranderingen voltrokken die een koerswijziging ongestraft zouden laten. Zo grijpen verschillende processen op elkaar in. Zulke verhalen zouden van alle kranten te vertellen zijn die binnen een zuil zijn ontstaan maar zich daarvan hebben geëmancipeerd.

Is het erg als een krant de spreekbuis is van een zuil en zelfs van (een) politieke groepering(en)? Volgens die kranten zelf natuurlijk niet. Zij verdedigen hun identiteit met de stelling –voor het eerst geformuleerd door Groen van Prinsterer– dat alleen wie partijdig is onpartijdig kan zijn. Voor hen is absolute onpartijdigheid een fictie. Je eigen keuzes kun je maar beter zo expliciet mogelijk formuleren, dan weet iedereen waar hij aan toe is. Bovendien hoeft de verslaggeving en de nieuwsselectie niet per definitie onder die identiteit te lijden. Het is heel goed mogelijk om objectief verslag te doen van de debatten in de Tweede Kamer en de eigen visie daarop te bewaren voor columns en commentaren.

Maar die gebondenheid aan de identiteit van de eigen groep kan natuurlijk ook bedenkelijke kanten hebben. Toen de CPN uit de Tweede Kamer verdween, kreeg de politiek redacteur van *De Waarheid* daar de schuld van. Voor het zover is, kan gebondenheid ontaarden in een bevoogding door de gezaghebbers wanneer deze media niet in een onafhankelijke maar een hiërarchische relatie tot hen staan. Het goede wordt dan uitbundig geprezen en het slechte met de mantel der liefde bedekt. Dat leidt tot een versluiering van de werkelijkheid die niet bevorderlijk is voor het zelfreinigend vermogen van de groep. Eenzelfde versluiering zou kunnen optreden wanneer, bijvoorbeeld, het ND zich geroepen zou voelen bij de minste of geringste aanleiding een woordvoerder van een van de kleine christelijke fracties uitvoerig aan het woord te laten komen. De gewaardeerde lezer zou dan de neiging kunnen krijgen de invloed van deze fracties aan het Binnenhof hoger in te schatten dan zij in werkelijkheid is.

Nieuwe afhankelijkheid

Hoe onafhankelijk zijn de media die zich uit de oude zuilen hebben geëmancipeerd of daar nooit deel van hebben uitgemaakt? Hoe komt het dat wij altijd kennis dragen van de laatste oprispingen van het 'orakel van Diever', de heer Wiegel, dankzij onze lectuur van de *Telegraaf*? Hoe komt het dat wij er niet gek van op kijken als we in *NRC Handelsblad* een welwillend stuk over D66 zien staan, terwijl wij het vreemd zouden vinden wanneer we datzelfde artikel in *Trouw* zouden lezen? Waarom maken sommige kranten en weekbladen zich na 15 mei zo openlijk zorgen over de toekomst van 'links' en is er een andere krant die de geesten lang rijp heeft willen maken voor een coalitie van CDA, PvdA en GroenLinks, al dan niet aangevuld met de ChristenUnie? Dat komt natuurlijk omdat (sommige) liberalen de *Telegraaf* nog altijd als hun orgaan zien. Dat komt omdat *NRC* een links-liberaal profiel lijkt te hebben, terwijl *Trouw* zich meer toelegt op het etaleren van bewogenheid met het zwakke en bedreigde. Ook dat is duidelijk, maar het overstijgt de grenzen van strikte onafhankelijkheid.

De rol van de media –die zo duidelijk was in het tijdperk van de verzuiling– is nadien eigenlijk vooral een diffuse geworden. Die rol is zelfs een problematische geworden, onder andere omdat de verkleefdheid aan de eigen zuil plaats heeft gemaakt voor een verkleefdheid aan de macht in het algemeen. Dat heeft tot een houding geleid die vooral sinds de opkomst van Fortuyn tot veel kritiek op de media heeft geleid. Niet dat die kritiek tot grondige zelfreflectie heeft geleid. De media beschikken over een instinctief mechanisme van afweer op alle kritiek. Dat is in zekere zin begrijpelijk. Zij zijn de boodschappers, en als de boodschap de machthebbers onwelgevallig is, hebben zij het gedaan. Dat heeft geleid tot een zekere immuniteit tegen signalen van buitenaf over de kwaliteit van het eigen functioneren.

Daar komt nog iets bij: slechte journalistiek vindt zijn oorzaak ook in slechte politiek. En hoe verweven politiek en media ook zijn geraakt, de relatie blijft een spanningsvolle. Politici hebben de media nodig om hun fantastische voorstellen tot in de huiskamer van de burgers te doen doordringen. En de media hebben de politici nodig omdat die politici nu eenmaal de bronnen van het nieuws zijn. Zo zijn kamerleden en journalisten op elkaar aangewezen. Maar onderhuids sluimert er een rivaliteit: de

rivaliteit tussen macht en prestige. Journalisten hebben macht over politici maar genieten als ‘persmuskieten’ een reputatie die maatschappelijk niet onomstreden is. Politici genieten –behalve in het bedrijfsleven– een betere reputatie, maar weten dat hun macht in feite heel beperkt is, vooral als ze de media niet mee hebben.

Die rivaliteit is vermoedelijk nooit beter onder woorden gebracht dan door NRC-journalist Raymond van den Boogaard in een recensie van een bundel artikelen en interviews van één van de meesters van het vak, Joop van Tijn (1938-1997) van Vrij Nederland. De bundel bevat onder andere drie interviews met toenmalig premier Van Agt, die bij de linkse pers een blinde haat opriep. Van Agt zelf geeft daar in één van die interviews de volgende verklaring voor:

“Ik denk dat de parlementaire journalistiek zich door mijn optreden ook gedevalueerd voelde. De parlementaire pers beschouwt zich immers als de maan van ons aardbewoners. Zij ontleent haar licht aan de zon. Als je de zon verduistert, worden de maanbewoners boos, een beetje lunatic. Ik denk dat het zo werkt. De parlementaire journalisten hebben hun leven gewijd aan het beschrijven van al wat leeft in de politiek. Daaraan ontlene zij de glorie van hun beroep. *Du moment* dat het door hen beschrevene wordt gerelativeerd, wordt ook de waarde van het beschrijven verminderd. Ze voelen zich door mij gedevalueerd tot een soort voetbalverslaggevers.”

Van den Boogaard:

“Deze boutade, maak ik me sterk, zou Van Tijn niet zo uitvoerig hebben opgenomen wanneer er niet ook bij hem een snaar werd geraakt. Journalistiek, en ook parlementaire journalistiek, is immers in menig opzicht een dienend, om niet te zeggen een beetje lullig beroep. Je staat daar maar met je opschrijfboekje, hengelen of een

van de machtigen der aarde je misschien te woord zou willen staan, zodat je je broodwinning kunt beoefenen.

Het is een in veel opzichten smadelijke situatie, waartegen een aantal traditionele compensaties denkbaar is. Eén daarvan is de gedachte dat je als journalist wel degelijk invloed hebt, of politiek inzicht waaraan de door partijbelangen verblinde politici zelf niet kunnen tippen. Het is deze mentale verdediging van het journaal waar Van Agt op doelt.

Een andere strategie is om jezelf voor te houden, dat je de koene tegenstander bent van degenen van wier goedertierenheid je zo afhankelijk bent. Het controleren en wantrouwen van de macht is dan het parool, waarbij in de tijd van Van Tijn de ideologie een grotere rol speelde dan in de huidige, nu de zorg om bonnetjes, doelmatigheid en versprekingen de plaats van zorg om meeslepende politiek lijken te hebben overgenomen.”⁵

Pim Fortuyn

Maar nu verder over die verkleefdheid aan de macht. Die is vooral duidelijk geworden uit de reacties van de media op de opkomst van Fortuyn. Fortuyn hekelde de vooringenomen houding van de media jegens zijn persoon en denkbeelden. Binnen zijn partij, de LPF, hebben zelfs plannen gecirculeerd om een eigen krant op te richten. De relatie tussen Fortuyn en de media was een dubbelzinnige. Hij was niet van de buis af te slaan en al die aandacht was natuurlijk een van de belangrijkste redenen waarom hij zo snel zo bekend werd en zo populair kon worden. Maar Fortuyn ging tegelijkertijd op een manier met de media om die voordien ongekend was. Hij schoffeerde ze openlijk, door harde kritiek of door weg te lopen en een interview bruusk te beëindigen. Hij vertrouwde ze niet en beschuldigde ze openlijk van partijpolitieke belangen. Hij zei van de parlementaire redactie

⁵ NRC Handelsblad van 20 april 2001.

van de NRC dat je daar alleen kon komen werken wanneer je lid was van de PvdA. En het gekke was dat het hoofd van die redactie zich geroepen voelde te erkennen dat hij lid was van die partij en zijn lidmaatschap daarna op te zeggen.

Het sterkste voorbeeld van het gevecht tussen Fortuyn en de media –en tegelijkertijd het sterkste voorbeeld van de manier waarop een krant niet alleen de politiek beschrijft maar haar ook bedrijft– was het interview met Fortuyn dat de Volkskrant op zaterdag 9 februari 2002 publiceerde. Fortuyn zei daarin dat Nederland een ‘vol land’ was. ‘De grenzen gaan dicht.’ De islam noemde hij een ‘achterlijke cultuur’. En zijn pleidooi voor de vrijheid van meningsuiting ging zo ver dat hij zich bereid verklaarde artikel 1 van de Grondwet af te schaffen als dat artikel in de praktijk tot een beperking van die vrijheid zou leiden.⁶

In het hoofdredactionele commentaar van die dag sprak de Volkskrant haar afschuw uit over deze opvattingen, die het sterk gecomprimeerd en ontdaan van alle nuances op de voorpagina van de krant had samengevat. Die afschuw spraken die zaterdag alle andere politieke leiders ook uit. Leefbaar Nederland –de partij waarvan Fortuyn op dat moment lijsttrekker was– kwam diezelfde avond nog bijeen en zette hem af.

Op de voorpagina van de Volkskrant van maandag 11 februari stond een artikel (‘analyse’) van een van de twee interviewers. Hij voorzag de uitspraken van Fortuyn over artikel 1 van de Grondwet daarin wel van alle nuanceringsen die daarbij hoorden en erkende zelfs dat er in de praktijk ‘altijd een spanning zal bestaan tussen grondrechten als die op vrijheid van meningsuiting, vrijheid van godsdienst en van onderwijs en het in artikel 1 vastgelegde grondrecht op gelijke behandeling’. Fortuyn had dus eigenlijk niets opzienbarends gezegd, laat staan iets kwetsends. ‘Dat de politieke concurrentie zoveel aanstoot nam aan juist deze passage in het interview, heeft dan ook meer te maken met degene die het zei, dan met wat hij zei’, zei de analist. In het hoofdredactionele commentaar van die dag werden de reacties van de politici op Fortuyn overigens ‘schijnheilig’ genoemd.

Het interview kreeg niet alleen voor Fortuyn een staartje. Ineens lag het feit op straat dat een van de interviewers –samen met een collega van

⁶ Het interview is nu toegankelijk via *Het fenomeen Fortuyn*, een uitgave van de Volkskrant (Amsterdam 2002).

Vrij Nederland en van Trouw— deel uitmaakte van een discussieclub van het wetenschappelijk bureau van de PvdA. Dat leidde enkele weken tot de nodige discussie over de verwevenheid van media en politiek. Die discussie werd des te indringender na de moord op Pim Fortuyn op 6 mei 2002. De politiek en de media hadden in een gezamenlijke krachtsinspanning Fortuyn ‘gedemoniseerd’, luidde een wijdverbreide klacht. Geen wonder dat Fortuyn op deze manier aan zijn einde was gekomen.

Wie de kwalificaties nog eens naleest die politici en journalisten Fortuyn hebben toegevoegd, kan niet ontkennen dat zij Fortuyn hebben weggehoond als een levensgevaarlijke rechts-extremist, de Nederlandse pendant van Le Pen en Haider, zo niet de geestelijke erfgenaam van Mussert, Mussolini, Hitler en Eichmann.⁷ Fortuyn zelf kon er natuurlijk ook wat van: jennen, schelden, ridiculiseren, in een verbeterde poging de kaste van het politieke bestel open te breken. En het zou bijna onzinnig zijn om de politici en journalisten die zich zo over Fortuyn hebben uitgelaten, de schuld voor de moord in de schoenen te schuiven. Maar tegelijkertijd getuigen de uitroepen van vermoorde onschuld van een zekere naïviteit. In een land waarin een links-extremistisch verleden als een vergeeflijke jeugdzonde wordt beschouwd, en men zichzelf en anderen alleen serieus neemt wanneer men alle gelegenheden te baat neemt om ‘drie maal te spuwen in de richting van fascisme en racisme’, waarin —met andere woorden— het ‘fascistische spook als bindmiddel’ fungeert, in zo’n samenleving is de beschuldiging van rechts-extremisme geen onschuldige debattruc.⁸ Dat zal wel te maken hebben met de oorlog, en vooral met de slechte verwerking daarvan, maar dat is op zich nog geen grond om voorbij te zien aan de risico’s die men loopt, of beter: die men een ander laat lopen, wanneer men hem stelselmatig op gelijke voet met Hitler en Mussert plaatst. Woorden kunnen tot kogels leiden. De media zijn zich dit risico onvoldoende bewust geweest, in hun drang de gevestigde politiek te beschermen tegen de aanvallen van een vreemde indringer als de onbegrijpelijke Pim Fortuyn.

⁷ Zie *Elsevier* 58-22 (1 juni 2002) 14-18.

⁸ H. W. von der Dunk, *Twee burens, twee culturen: opstellen over Nederland en Duitsland* (Amsterdam 1994) 84-90 (‘Het fascistische spook als bindmiddel’).

Politieke cultuur

De Nederlandse media hebben de afgelopen maanden dus vooral duidelijk gemaakt dat hun onafhankelijkheid –die dure verworvenheid van de post-verzuilde samenleving– op zijn minst niet onomstreden is. Politiek (dat wil zeggen: de heersende politieke elite) en media zijn nauw verweven gebleven. Het ‘Haagse huwelijk’ heet dat in een boekje waarin uiteengezet wordt ‘hoe pers en politiek tot elkaar veroordeeld zijn’⁹. Wie voor zijn nieuwsvoorziening afhankelijk is van machtshebbers –die zich nu niet meer alleen in de zuil bevinden maar ook overal daarbuiten– moet deze bronnen van het nieuws natuurlijk te vriend houden.

Maar die verwevenheid is niet alleen het gevolg van de blijvende wederzijdse afhankelijkheid tussen politiek en media. Zij is geïntensiveerd door een bepaalde politieke cultuur. In het algemeen geldt al dat de Binnenhofelingen weliswaar denken dat zij aan de knoppen van Nederland zitten, maar dat hun speelruimte in feite uiterst beperkt is. De begrotingsruimte is per definitie begrensd. Regeerakkoorden leggen de grenzen van goed en fout voor vier jaar vast. Het taalgebruik is verhullend: het getuigt niet alleen van lui denken maar is ook een vruchtbare voedingsbodem voor lethargische hersencellen. Het is de taak van de media deze ban waarin Den Haag verkeert, te ontkennen. Want zij moeten de lezer, luisteraar en kijker spannende en smeuge verhalen opdienen. Dat kan niet door debatten in de Tweede Kamer te verslaan. Want het speelveld van de democratie –de plenaire zaal van de Tweede Kamer– is het slaapverwekkende toneel van woordvoerders die zorgvuldig voorbereide en ‘uitonderhandelde’ standpunten vanaf een stapel A4-tjes voorlezen. Hans Jeekel zat tussen 1995 en 1998 duizend dagen voor D66 in de Tweede Kamer. In zijn interessante terugblik stelt hij, blijkbaar nog nauwelijks bekomen van de verbazing daarover, dat het politieke debat geen discussie is, maar uit niet meer bestaat dan het neerzetten en expliciteren van een reeds ingenomen en onherzienbaar standpunt.¹⁰ Nederland is een coalitieland en dat leidt in de praktijk tot een monistische cultuur, die in het

⁹ Jean-Pierre Geelen, *Het Haagse huwelijk. Hoe pers en politiek tot elkaar veroordeeld zijn* (Nijmegen 1998). Dit boekje is overigens het werk van een buitenstaander.

¹⁰ Hans Jeekel, *Duizend dagen Kamervragen* (Den Haag s.a.).

Torentje van de premier tot ongekeende hoogten wordt verfijnd. De politieke afstemming tussen kabinetsleden en fractieleiders onder het genot van een broodje kaas diskwalificeert de Kamer tot een kudde onmachtig stemvee, met als gevolg dat er in de Kamer zelden nog echte, beslissende en inhoudelijke debatten worden gevoerd. De toeschouwersbankjes van de perstribune blijven dan ook vaak leeg. En de uitslag staat al in de krant voordat het debat is gevoerd. Journalisten moeten in deze constellatie hun werkterrein immers verleggen van het speelveld –de plenaire vergadering– naar de kleedkamers van de politiek, de wandelgangen. En juist daar zijn journalisten en politici het meest afhankelijk van elkaar.

Slechte politiek leidt tot bedenkelijke vormen van journalistiek, die –op haar beurt– door het tegen de macht aan schurken geen tegenmacht van belang vormt en zich ten onrechte siert met het predikaat ‘waakhond van de democratie’. De duivelskring is daarmee compleet.

De ontzuiling heeft de (meeste) media dus bevrijd van het ‘knellende juk’ van de gezagsdragers in de eigen zuil. Maar dat heeft er vooralsnog niet toe geleid dat de relatie tussen politiek en media zich tot een gezonde polariteit heeft ontwikkeld. Gezien de defensieve houding van de media en hun onderlinge concurrentie kan het uitgroeien van de media tot zelfbewuste cultuurdragers met een helder besef van hun eigen maatschappelijke verantwoordelijkheid hoogst waarschijnlijk niet vanuit interne impulsen ontstaan. Misschien dat de nieuwe politieke cultuur die het kabinet-inwording belooft te brengen, die impuls wel geven. Haar ontstaan lijkt in ieder geval te (kunnen) leiden tot een soort tweedeling tussen progressief en conservatief waartegen velen zich genoodzaakt zullen zien tot uitgesproken stellingnames. En als die nieuwe cultuur ook een triomf van het dualisme met zich meebrengt, zullen de echte beslissingen weer in kamerdebatten vallen. De journalistiek zal dan weer op het puntje van de stoeltjes op de perstribune plaatsnemen. Alleen dat zou al een hele vooruitgang zijn.